

Brugse Onze-Lieve-Vrouwebeelden met de charadrius en andere symbolische vogels

Jan Bouckaert & Mark Adriaen

In 1954 werd een culturele reeks van zes Belgische postzegels over het Brugse begijnhof uitgegeven. Een ervan betrof het gotisch beeld Onze-Lieve-Vrouw van den Wijngaard, zo genoemd naar de benaming van het Brugs begijnhof. Bij de bespreking van deze reeks in mei 2003 in de *“De Postzegel”*, het maandblad van de Koninklijke Vlaamse Bond van Postzegelverzamelaars, werd erop gewezen dat de vogel op de linkerarm van het kindje Jezus een “charadrius” is. Die werd aanzien als een geneeskrachtige vogel.

Het blijkt om een symbolische vogel te gaan, die reeds van in de Oudheid bekend is en in de middeleeuwen zeer populair was. Daardoor werd hij ook veel afgebeeld op miniaturen en schilderijen. We maken van de gelegenheid gebruik om ook andere Onze-Lieve-Vrouwebeelden met vogels uit Brugge te bespreken, waar eveneens vogels op voorkomen om deze symboliek te bespreken.

De drie voornaamste Onze-Lieve-Vrouwebeelden in Brugge zijn de volgende:

- Onze-Lieve-Vrouw van den Wijngaard in de kerk van het Begijnhof
- Onze-Lieve-Vrouw van de Basiliuskerk of Basiliek van het Heilig Bloed
- Onze-Lieve-Vrouw van Troost, bijgenaamd Onze-Lieve-Vrouw van Spermalie.

Beschrijving van deze drie Madonna's met herkomst, locatie en symboliek

1) Onze-Lieve-Vrouw van den Wijngaard

De naam “van den Wijngaard” verwijst naar het Brugs begijnhof, dat in 1245 in opdracht van bisschop Walter en gravin Margaretha van Constantinopel werd opgericht op een plaats “wijngaard” genaamd, volgens de oprichtingsakte “in loco qui dicitur vinea”.

Dit gotisch beeld van gepolychromeerd eikenhout, met een hoogte van 1,40m en daterend uit 1300, is het enige oude object dat bewaard bleef na de Beeldenstorm en de brand van de begijnhofkerk in 1584. De Maagd Maria is gekleed in een tunica en een gouden mantel. In de rechterhand houdt zij een druiventros, verwijzend naar de naam van het begijnhof. Het kindje Jezus, op haar linkerarm, in zijn armpjes een charadrius of symbolische vogel.

Afb. 1: Postzegel 1954

Afb. 2: Onze-Lieve-Vrouw van den Wijngaard

Afb. 3: Detail van de Madonna in het AZ Maria Middelaars te Gent

Dit beeld stond model voor een Madonnabeeld van gips dat in 1957 geplaatst werd in de doopkapel van de kraamafdeling van het AZ Maria Middelaars te Gent.

2) Onze-Lieve-Vrouw van de Basiliuskerk of Basiliek van het Heilig Bloed

Zij houdt een lelie in haar rechterhand, symbool van zuiverheid (= Onbevleete Ontvangenis) met daarop een vogel met uitslaande vleugels. Die lijkt sterk op een duif, symbool van de vrede en van de Heilige Geest. Het kindje Jezus, dat op haar linkerknie steunt, wijst met zijn rechterhand naar deze beide symbolen. Het houten beeld is 112 cm hoog en dateert uit het begin van de 14e eeuw.

Ook veertiende-eeuws is een mooi ivoren beeldje met identieke afbeelding van de charadrius. Het bevindt zich in de verzameling van het OCMW te Brugge.

Afb. 4: Onze-Lieve-Vrouw van de Basiliuskerk of Basiliek van het Heilig Bloed

Afb. 5: Ivoren beeldje met charadrius

3) Onze-Lieve-Vrouw van Troost of Onze-Lieve-Vrouw van Spermalie

In haar rechterhand houdt ze een staf met bovenaan een lelie, symbool van maagdelijkheid. Het kindje Jezus op haar linkerarm streelt een kleine vogel, die eveneens een charadrius kan zijn. Het dertiende-eeuwse beeld in zuivere romaanse stijl stond destijds in de instelling voor doven en blinden "Spermalie" te Brugge. Het beeld werd naar aanleiding van de Franse Revolutie overgebracht naar de Brugse begijnhofkerk. Voor Spermalie werd in 1966 een kopie gemaakt door Charles Norman uit Tielt. Ook in de parochiekerk van Sijsele staat een kopie, die in 1953 ingehuldigd werd.

De charadrius en de duif als symbolische vogels

1) De charadrius of caladrius

De charadrius is een vogel met een grote symbolische waarde, voor sommigen evenwel het resultaat van de menselijke fantasie, zeker in zijn uitbeelding. Ornithologisch behoort deze vogel tot het geslacht van de plevieren of pluvieren of plovers, die aan het water te vinden zijn.

De charadrius werd reeds in het Oud Testament beschreven en komt veel voor in middeleeuwse bestiaaria, waarin veel fantastische dieren werden vermeld. In Vulgaat Deut.XIV.18 en Vulgaat Lev.XI. 19 is er sprake van deze vogel. Hij behoort tot de lange reeks onreine dieren, waarvan het vlees niet mag gegeten worden. In de Willibrorduitgave wordt de tekst uit Deut.XIV.18 "herodium et charadrius, singulas in suo genre.." vertaald als "de ooievaar, alle soorten reigers.." Volgens twee klassieke woordenboeken van F. Gaffiot en L. Quicherat, komt charadrius of -drius uit het Grieks en betekent het woord pluvier in het Frans en plevier of pluvier in het Nederlands. De Latijnse benaming "herodius" (= fr. héron) duidt volgens vogelgidsen echter op het geslacht van de reigers en niet op dat van de ooievaars (= ciconia), zodat de juiste vertaling zou moeten zijn "...reigers, alle soorten plevieren...".!

Het is eigenaardig dat deze onreine vogel later als geneeskrachtig werd beschouwd, maar dit fenomeen komt nog voor bij andere dieren, zoals de slang, die het symbool van de duivel en van het kwaad is (zie bekoring in het Aards Paradijs), maar eveneens als geneeskrachtig wordt beschouwd bij de Grieken (zie ook slangenstaf als medisch symbool!).

Volgens de "Physiologicus" van een onbekend Grieks schrijver, dacht men dat deze vogel iemand van geelzucht kon genezen gewoon door hem aan te kijken.

Afb. 6: Onze-Lieve-Vrouw van Spermalie

In verschillende middeleeuwse bestiaria wordt hij meestal afgebeeld als een kleine witte vogel, een plevier (“*a very rare type of plover*”), maar soms ook als een grote witte vogel met lange nek (= reiger, kraanvogel, duif?). In het boedhisme vertoeven kraanvogels en plevieren in het hemels paradijs.

Als men deze vogel bij een zieke bracht en hij de zieke aankeek, dan genas hij doordat de vogel de ziekte in zich opnam. Vervolgens vloog hij naar de zon, waar de ziekte door de hitte vernietigd werd. Als hij echter de andere kant opkeek, was de zieke ten dode opgeschreven. De witte vogel kan symbool staan voor Jezus Christus, wiens ziel volledig wit was en vrij van zonde. Hij daalde neer uit de hemel en keek weg van de Joden, maar keek wel naar de bekeerlingen om hen van hun zonden en spirituele ziekten te genezen.

De charadrius zou ook een groot dijbeen hebben, waarvan het merg bepaalde ziekten kon genezen. Met zijn uitwerpselen konden oogziekten behandeld worden en zo konden blinden weer zien! Hij kon geen wonden genezen, enkel koorts en infectieuze aandoeningen.

Afb. 7: Miniatuur met charadrius

Afb. 8: Gravure met charadrius

Een schilderschool uit Zuidwest-Frankrijk, *the Painting School of Montmirail*, heeft recent de charadrius als symbool gekozen midden in een zonnebloem, met de volgende verklaring dit symboliseert het kijken naar de dingen op een nieuwe manier en ook het licht en de warmte van Zuid-Frankrijk. De zonnebloem symboliseert zowel de zon, die door de vogel kon gebruikt worden voor genezing als de iris en de pupil van het oog.

Het geslacht van de plevieren bevat volgende soorten in alfabetische volgorde:

- *char. alexandrinus* of strandplevier
- *char. apicarius* of goudplevier of grote plevier
- *char. dubius* of kleine plevier
- *char. hiaticula* of bontbekplevier of ringed plover
- *char. morinellus* of morinelplevier.

Zoals hij voorkomt op een Ierse postzegel, menen we dat de *bontbekplevier* in aanmerking kan komen voor de vogel op het Onze-Lieve-Vrouwebeeld van den Wijngaard en mogelijk voor het Onze-Lieve-Vrouwebeeld van Troost.

2) De duif

De duif verschijnt reeds in het Oude Testament, als ze met een takje terugkeert naar Noach in de ark als teken dat het water na de zondvloed aan het zakken is. Ze wordt meestal afgebeeld met een olijftak en is zo *het symbool voor vrede* geworden.

In de catacomben kreeg ze meerdere betekenissen. Soms stelde ze de ziel van de naar de hemel stijgende Christus voor, soms kon ze geen rust vinden behalve in de ark van Noach, zoals de ziel van Christus geen rust of vrede kan vinden buiten de Kerk.

Ze kan ook het christelijk leven voorstellen, want de Heer heeft ons voorgehouden zacht als duiven te zijn.

Meestal echter staat ze *symbool voor de H. Geest*, nadat Hij onder deze vorm bij het doopsel van Christus aanwezig was. Dit tafereel komt dan ook veelvuldig voor in kerken en op schilderijen.

Soms ziet men twee duiven die uit een beker drinken, een frequente voorstelling in de catacomben waarvan de betekenis ons ontsnapt.

3) Andere vogels

Meerdere andere vogels hebben een belangrijke symbolische betekenis, zoals de haan en de pelikaan.

De haan wordt duidelijk geassocieerd met de H. Petrus, die de Heer verloochende vooraleer de haan tweemaal had gekraaid. Soms komt hij ook voor als teken van menselijke zwakheid en berouw. Torensptisen van katholieke kerken dragen, in tegenstelling met protestantse, ook meestal een haan.

De pelikaan staat als symbool voor Christus, omdat hij volgens de legende zijn jongen voedt met zijn eigen bloed, zoals Christus zijn bloed aan de gelovigen schenkt. Hij is ook het symbool voor bloedgevers van het Rode Kruis.

De adelaar de vier Evangelisten hebben elk een dier als symbool. Voor de H. Johannes is dit de adelaar, die als hoogvlieger garant staat voor intellectualiteit.

Wij willen er ten slotte op wijzen dat diersymbolen vroeger zeer frequent voorkwamen in dierenfabels en -romans (Reinaert de Vos!) en nog in onze spreuken voortleven:

- zo fier als een pauw, als een haan
- zo krachtig als een adelaar
- zo zacht als een duif,
- zo sterk als een leeuw, als een beer
- zo lenig als een kat
- zo spaarzaam als een mier en zo verbrassend als een krekkel (de krekkel en de mier).

Literatuur

- Vogelgids
- De Postzegel
- De Ierse Post
- Jewish Encyclopedia.com
- Wikipedia
- Book of Beasts, chapt.6 Birds
- Symbolism in English Architecture
- Mythical Creatures and Places
- Hortus Sanitatis, Handschriften Den Haag

Afbeeldingen

- Postzegel van Onze-Lieve-Vrouw van de Wijngaard
- Postzegel van een pelikaan, als aansporing om bloed te geven
- Postzegel van Ierland met bontbekplevier
- Foto's van de drie Madonna's
- Charadrius, wegstarende van een zieke
- Idem, kijkend naar een zieke
- Symbool van de Schilderschool van Montmiral met charadrius in zonnebloem.
- Michiel English, Westvlaamse madonna's, in West-Vlaanderen, JG. 3 nr. 3, mei 1954, blz. 84-91.
- Walter Goetghebeur, Spermalie één grote familie, Brugge, 1984, 352 blzn.

Bibliografie

WARDENIER L., *Vademecum van de Belgische Filatelie* (41) - De Postzegel - 66-644 (mei 2003).

KNEGTEL M., *Een Westers Soetra*, p. 63 - Uitgeverij Kosmos Utrecht 2004.

VAN DOBBEN W.J., *Wat vliegt daar? Zakdoek van de vogels van Midden-Europa* - N.V. Thieme en cie, 8ste druk, Zutphen Nederland.

Birds of Ireland III - Irish Post - march 1998 - nr. 5, Ringed Plover

Wikipedia.*Charadrius/Caladrius*

Dave's Mythical Creatures and Places via Internet

FERGUSON Th., *The Book of Beasts* (1996-1997) - hfdst. 6 - Birds

Symbolims in the English Architecture: the Charadrius, the Cock and Hen, Dove, via Internet.

Hortus Sanitatis (1497) via Den Haag - MMW; Handschriften: 10B25.28v.

Willibrordvertaling van de Bijbel-Katholieke Bijbelstichting - 1982 - 7de druk.

Vulgaatuitgave Bijbel: *Biblia sacra editionis* - Regensburg/Rome 1914. Deut. XIV, 18 en Lev. 11,19.

GAFFIOT F., *Dictionnaire illustré Latin-Français*. Libr. Hahette Paris 1934.

QUICHERAT L., DAVELUY A., *Dictionnaire Latin-Français*. Paris 1910.